

KUR'ANDA TEFekkÜR KAVRAMI

Doç.Dr.Mustafa ÇETİN

Giriş:

Kur'an-ı Kerim insanlığa gönderilmiş ilâhî bir kitaptır. İnsan düşünen bir varlıktır. O, ancak akli sayesinde diğer yaratıklardan ayrılır ve üstünlük kazanır. Yüce Allah insanı akıllı bir varlık olarak yaratmış, diğer yaratıkları onun emrine musahhar, âmâde kılmıştır. Böylece, kendisinin istifadesine sunulan varlıkları idare edebilsin ve onlardan gerekli yararları sağlayabilsin. Her nimet bir külfeti gerektirir. İnsana verilen akıl nimeti te onu sorumluluk altına sokar. Akli olmayanın sorumluluğu da yoktur.

Akıllı varlık olan insana hitap eden Kur'an, tefekküre büyük önem vermektedir. Düşünmeyen, aklını ve kalbini kullanmayan gâfillerin, hayvanlar gibi olduklarını, hatta onlardan daha şaşkın durumda bulduklarını bildirir. ¹ Yüce Allah, ilk insan ve ilk peygamber Hz. Adem'den sonra peygamber Hz. Muhammed(S)'e kadar gelip geçen insanlığa birçok peygamberi rehber olarak göndermiştir. Böylece, zaman zaman ve yer yer düşünme yeteneğini yitirmiş, yolunu şaşırılmış ve adetâ robotlaşmış toplumlar, akıllarını başlarına toplamaları için uyarılmış, insan oldukları hatırlatılmış ve kendilerine mutluluk yolu gösterilmiştir.

Bütün insanlığa peygamber olarak gönderilen Hz. Muhammed'e indirilen Kur'an-ı Kerim'in ilk hitabı, "Oku" emri olmuştur. ² Beşeriyetin kurtuluşunu düşünen Hz. Peygamber, bu ilk emri alınca, okumuş, okutmuş, fatânet (zekâ)ini de kullanarak, insanları düşünmeye davet

etmiştir. Bu suretle, putlara, aciz ve cansız varlıklara tapmaktan kurtararak onları tevhd inancına kavuşturmuştur. Kısa zamanda İslâm yayılmış, müslümanlar içerisinde birçok âlim ve mütefekkir yetişmiştir. Neticede, ölmez eserler meydana getirilmiş ve İslâm medeniyeti kurulmuştur. Bu medeniyet kendine hâs özellikleriyle temâyüz etmiş, dünya ilim ve medeniyetinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. ³

Ne yazık ki, son asırlarda Kur'an'ın öngördüğü tefekkür terkedilmiş, İslam dünyasında şekilcilik hâkim olmuş, hurâfeler almış yürümüş ve batıl inançlar yayılmıştır. Müslümanlar taklitçiliğe yönelmiş ve geri kalmış, başkalarına muhtaç duruma düşmüşlerdir. Onlar Kur'an üzerinde düşünecekleri, manasını anlamaya çalışarak hükümlerini uygulayacakları yerde, onu yalnız kabirlerde ve matem günlerinde okunan bir kitap durumuna getirmişlerdir. Onlar bu halleriyle hazine üzerinde oturup ta dilenen zavallı insanlar gibidirler. Yine onlar bu durumlarıyla çağlayanlar arasında durup ta susuzluktan ölen kimselere ne kadar benziyorlar. ⁴ "Halbuki bu, apaçık hüsrânın ta kendisidir." ⁵

Şurası hepimizi mutlu eden bir husustur ki, son zamanlarda İslâm dünyasında yeniden uyanma alâmetleri belirmekte ve Kur'an'ın hedeflediği tefekküre yönelme görülmektedir.

Bu makalede kısaca, Kur'anda Tefekkür Kavramı, aynı manada kullanılan tedebbür, tezekkür, akletme ve nazar etme gibi kelimelerin ışığında ele alınıp incelenmeğe çalışılacak, bugün İslâm dünyasında ihmal edilen bu hususun ehemmiyeti vurgulanacaktır. Felsefe konularına ve Kelâm tartışmalarına girilmeyecektir.

Kur'anda Tefekkür:

Çeşitli konulara temas eden Kur'an ayetlerinin bir çoğunun, bir hususta görüş öne sürmek ve akli kullanmak demek olan tefekkür, ⁶ incelemek ve gözlemler yapmak suretiyle bir şey hakkında fikir ve kanaat sahibi olmak anlamı taşıyan nazar, ⁷ akıl, tedebbür ve tezekkür köklü kelimelerle son bulması, onun üzerinde çok yönlü ve kapsamlı olarak düşünülmesi gereğini gösterir. ⁸

Kur'an-ı Kerimdeki Tefekkürle ilgili ayetlerin sayısı bir hayli yekün tutmaktadır. Bunların kaç ayet olduğu hakkında kesin bir rakam vermek güçtür. Zira islâm âlimleri ve müfessirler bu ayetlerin aynı manaya gelip gelmediği konusunda görüş birliğinde değildirler. Bununla birlikte bir fikir vermek için şunları kaydetmekte yarar vardır. Kur'andaki düşünce ile ilgili ayetlerin sayıları: Tefekkür: 18, tedebbür: 4, ülû'l-elbâb: 16, nazar ve müştakları: 128, akıl ve müştakları: 49, ilim ve müştakları ise yüzlercedir. Burada, nazar, akıl ve müştaklarının hepsinin tefekkür manasına geldiğini söylemek mümkün değildir; zira onların başka manaları da vardır. Müfessir Tantavî'ye göre, fıkıh ve islâm hukuku ile ilgili sarih ayet sayısı 150 kadar olduğu halde, ilim ve düşünceyi teşvik ile ilgili ayetlerin sayısı 750 yi geçmektedir. 9

Kur'an-ı Kerimdeki Tefekkür(den bahseden ayetleri)ü iki ana grupta ele alıp değerlendirmek mümkündür:

1- Bizzat Kur'an üzerinde tefekkür.

2- Başka varlıklar üzerinde tefekkür.

Bizzat Kur'an Üzerinde Tefekkür:

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'i insanlar üzerinde düşünsün, mana ve hükümlerini anlasınlar diye göndermiştir. Şimdi bu hususla ilgili ayetlerden örnekler görelim:

1- "(Peygamberler), apaçık mûcizeler ve kitaplarla (gönderildiler). İnsanlara ne indirildiğini açıklamak için sana da bu Kur'an'ı indirdik. Umulur ki düşünüp anlarlar." 10

2- "Biz sana hayırlı ve bereketli bir kitap indirdik ki, ayetlerini inceden inceye düşünüp taşınınsınlar, akılları olanlar ondan öğüt alsınlar." 11

3- "Bunlar Kur'an'ı derinden derine düşünüp taşınmıyorlar mı? Yoksa yüreklerine kilit mi vurulu?" 12

4- "Onlar bu sözü (Kur'an'ı) hiç düşünmediler mi? Yoksa kendilerine, daha önce geçmişteki atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?" 13

5- "Sana Kitabı indiren O'dur. Onun (Kur'an'ın) bazı ayetleri

muhkemdir ki, bunlar Kitabın esasasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. İşte kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun teviline yeltenmek için müteşâbih ayetlere yapışıp onlarla uğraşır dururlar. Halbuki onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek payeye erişenler (uzman) ise: "O'na inandık. Hepsi Rabbımız tarafındandır" derler. Bu inceliği ancak aklı selim sahipleri düşünüp anlarlar. " 14

6- "Andolsun biz Kur'an'ı anlaşılıp öğüt alınması için kolaylaştırdık. Düşünüp öğüt alan yok mudur?" 15

Bu ayet meallerinden anlaşıldığına göre, Kur'an üzerinde düşünmek, onu doğru olarak anlamaya çalışmak kişinin insanlık görevidir. Ondan yararlanmak, gösterdiği nurlu yoldan giderek mutlu olmak da en tabii hakkıdır. Fakat bunu herkesin gerçekleştirmesi mümkün müdür? Değil midir? Değilse ne gibi şartlar ve vasıflar gereklidir? Şimdi bu hususları biraz açıklayalım.

Kur'anda, iyi arapça bilenler için hiç tefsire ihtiyaç hissettirmeyecek kadar açık manalı (muhkem) ayetler olduğu gibi, manası açık olmayan (müteşâbih) ayetler de vardır. Arapça bilmeyenler için ise, Kur'an'ın bütün kelime ve terimlerinin açıklanması gerekir. 16 Müteşâbihlere gelince, onların anlaşılması için birçok ilim ve şartlar gerekir. Yüce Allah bütün müteşâbihlerin manasını insanlara bildirmemiştir. Onların bazılarını yalnız kendisi bilir; bir kısmını râsihlere, dinde mütehassıs olanlara bildirmiştir. Bir kısmını da insanlar üzerinde düşünmek suretiyle anlayabilirler. 17

"Gerçekte Kur'an, kendisini bütün insanlığa duyurmak ve anlatmak için nazil olmuş bir kitaptır. Ancak onun manaları ihâta olunup bitirilemez." 18

"Kur'an arapça olarak indirildiği halde onun bütün manalarını arapların anlaması imkânsızdır. zira bir kitabı anlayabilmek için, onda kullanılan dilden başka, aklen, düşünce seviyesi ve kültür bakımından da o kitabın seviyesine ulaşmak, hiç olmazsa kendi durumunu bilmek gerekir." 19 Yüce Allah zamanla insan aklını tekâmül ettirerek hakikatları öğretmektedir. Bu sebeple kimse muayyen bir zamanda, Kur'andaki meknûz (gizli) hakikatları anladığını iddia edemez. Akıllar kemale erdikçe

Kur'an'ın ilham ettiği hakikatler daha iyi anlaşılır." 20 Gerçekte Kur'an'ı anlamak ve ondan yararlanmak zor bir iştir.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi ve daha şumullü değerlendirilebilmesi için, bu hususlarla ilgili açıklamayı ilerideki satırlara bırakarak, burada, Kur'an'ın diğer varlıklar üzerindeki emir ve tavsiyesi ile ilgili kısımlarını görmekte yarar vardır.

Başka Varlıklar Üzerinde Tefekkür :

Yüce Allah yoktan varetmediği hiçbir şeyi boşuna yaratmamıştır. Varlık âleminde mevcut her şeyin yaratılmasında mutlaka bir sebep ve hikmet vardır. O, insanı akıllı bir varlık olarak yaratmış, diğer yaratıklardan onu üstün kılmıştır. Canlı, cansız pekçok şeyi insanın emrine vermiş, onlardan yararlanmasını tavsiye etmiş ve mutluluk yolunu göstermiştir. İnsana düşen görev, varlık âlemindeki bunca sayısız nimet ve eserler üzerinde düşünmek, onlardan yararlanmak için planlar yapmak ve iyi sonuçlar elde etmeye çalışmaktır. Şimdi de Kur'andaki bu hususlarla ilgili bazı ayet meallerini görelim:

1-"Sana şaraptan ve kumardan sorarlar. De ki: ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için bir takım zâhiri faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür. Yine sana iyilikte ne haracayacaklarını sorarlar: "Affetmek" olduğunu söyle. Böylece Allah size âyetleri açıklar, umulur ki düşünüp anlarsınız." 21

2- "Allah dilediğine hikmet verir. kime hikmet verirse, ona pek çok hayır ve üstünlük verilmiştir. Gerçekleri ancak akıl sahipleri anlar." 22

3- "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akl-ı selim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır." 23

3-"De ki: Ben size, "Allah'ın hazineleri yanımdadır, demiyorum: Gaybı da bilmem; size, ben bir meleşim de demiyorum. Ben, bana vahyolunan Kur'an'dan başkasına uymam". De ki: Körle gören bir olur mu? Siz hiç düşünmez misiniz?" 24

4- "Düşünmediler mi ki, arkadaşlarında (Hz. Muhammed'de)

delilikten hiç bir eser yoktur? O, apaçık bir uyarıcıdır." 25

5- "Göklerin ve yerin melekûtuna (hükümrânlığına), Allah'ın yarattığı her şeye ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakmadılar mı? O halde ondan sonra hangi söze inanacaklar?" 26

6- "Kendi kendilerine Allah'ın, gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları ancak hak olarak ve muayyen bir süre için yarattığını hiç düşünmediler mi? İnsanların birçoğu, Rablarına kavuşmayı gerçekten inkâr etmektedirler." 27

9- "Onlar, yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin akibetlerinin nice olduğuna bakmadılar mı? Ki onlar, kendilerinden daha güçlü idiler: Yeryüzünü kazıp alt-üst etmişler, onu bunların imâr ettiklerinden daha çok imar etmişlerdi. Peygamberleri, onlara da nice açık deliller getirmişlerdi. Zaten Allah onlara zulmedecek değildi; fakat onlar kendilerine zulmetmekteydiler." 28

10- "Kaynaşmamız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp da aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi de O'nun (varlığının) delillerindendir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır." 29

11- "Yine O'nun delillerindendir ki, size korku ve ümit vermek üzere şimşegi gösteriyor, gökten su indirip ölümünün ardından arzı onunla diriltiyor. Doğrusu bunda, aklını kullanan bir kavim için (alınacak) dersler vardır." 30

12- "Allah'ın rahmetinin eserlerine bir bak: Arzı, ölümünün ardından nasıl diriltiyor? Şüphesiz O, ölüleri de mutlaka diriltecektir. O, her şeye kâdirdir." 31

13- "İnsan neden yaratıldığına bir baksın! Dışa atılan koyu bir sudan (meniden) yaratıldı." 32

14- "İşte biz, bu temsilleri insanlar için getiriyoruz; fakat onları ancak bilenler düşünüp anlayabilir." 33

Daha önce de işaret edildiği gibi, Kur'an-ı Kerim'i doğru olarak

anlayabilmek için edebî ve klasik arapçayı iyi bilmek gerekir. bununla birlikte, Kur'an, mu'ciz bir kelâm, eşi ve benzeri olmayan ilâhî bir kitap olduğu için ,onda muhkemler yanında, arapça bilenlerin dahi anlayamayacağı ayetler, kelime ve terimler bulunmaktadır. Şüphesiz, bunların Kur'anda yer almasının pek çok sebep ve hikmetleri vardır. Onda beşerin anlama gücünün üzerinde bir takım inceliklerin bulunması yine, onun insan sözü değil, Allah kelâmı olduğunu ispatlar.

Kur'an-ı Kerimde müteşâbih ayetler bulunduğu gibi, bir kısım mecazlar, müşkil, garîb ve müphemler de bulunmaktadır. Bunların, mutlaka gerektiği şekilde, yeterince açıklanması icabeder.

Kur'an'ın, aklımızı kullanarak üzerinde tefekkür etmemiz, derin derin düşünerek araştırmalar yapmamızı emir ve tavsiye ettiği konular, çoğu kez uzmanlık isteyen hususlardır. Kainat, arz, sema, dağlar, denizler, bitkiler; canlılar, hayvanlar ve insanlar gibi varlıklar üzerinde düşünmek, onları incelemek ve hatta onlardan gerektiğinde yararlanmak da ihtisas isteyen önemli meselelerdir.

Demek ki, Kur'an'ın manasını anlamak için bir kısım usûl bilgilerinin iyi bilinmesi gerektiği gibi, onun, üzerinde düşünerek değerlendirilmesi ve netice elde edilmesi için hedef gösterdiği konularda da uzman olmak lazımdır. Sıradan, genel kültür sahibi kişiler bunu gerektiği şekilde gerçekleştiremezler. Elbette her akıl sahibi insan, bütün yaratıklara ve eserlere bakacak, onları yaratan sonsuz kudrete malik bir zatın, Allah'ın varlık ve birliğinin mevcudiyetini anlayacaktır. Mesele bundan ibaret değildir; Kur'an'ın hedef gösterdiği incelik ve dinamikliği kavramaktır.

Nitekim Yüce Allah'ın, Kur'an'ı bütün insanlığa tebliğ ile görevlendirdiği Hz. Peygamber, muhataplarına onun, hem okunuşunu öğretmiş, hem de manasını tefsir edip açıklayarak hükümlerini uygulamaya koymuştur. Sahabeden bazıları da bu görevi gerektiği şekilde yerine getirmişlerdir. On dört asırdan beri pek çok alim, mütefekkir ve müfessir de aynı metodu uygulayarak, kendi çağlarının değişen ve gelişen şartlarını da dikkate almak suretiyle bu konuda değerli hizmetler ifâ etmişler ve ölmez eserler meydana getirmişlerdir.

Şimdi, gerek Hz. Peygamber'in ve gerekse O'nun izinden gidenlerin Kur'an'ı ne şekilde anlayıp değerlendirdiklerini, özellikle, akli kullanma ve tefekkür etme hususu ile ilgili ayetleri nasıl anlayıp uygulamaya koyduklarını kısaca görelim.

Kur'an-ı Kerimin ilk müfessiri olan Hz. Peygamber, akıl, tefekkür ve muhakemeye büyük önem vermektedir. Kur'an'ın manasını insanlara azar azar ve anlama kabiliyet ve kapasitelerine göre açıklayıp anlatmıştır; kesinlikle körü körüne ezberciliğe müsaade etmemiştir. Onun, aklını kullanma, düşünme, çalışma ve ilim elde etmekle ilgili pek çok beyanları, emir ve tavsiyeleri vardır.

Hz. Aişe (R)'den nakledilen şu hadis, Hz. Peygamber'in akla verdiği önemi belirtmektedir:

Hz. Aişe bir gün, Hz. Peygamber'e: "Ey Allah'ın Rasûlü! İnsanlar dünyada birbirinden ne ile üstün olurlar diye sordum diyor. Hz. Peygamber de: "Akıl ile; kimin akli üstün ise, onun diğeri üzerinde bir üstünlüğü vardır" şeklinde cevap veriyor ve aralarındaki konuşma şöyle devam ediyor:

"- Ahiretteki üstünlük ne iledir?

- Akıl iledir.

- Peki, herkes kendi yaptığı iş ölçüsünde mükâfât görmeyecek mi?

- Ey Aişe! Her fert, ancak Allah'ın kendisine verdiği akıl kadar iş yapmayacak mıdır? Binaenalleh, dünyada yaptığı işler, akılları nisbetindedir; ahiretteki mükâfâtları da bu işlere göre verilir." ³⁴

Bu hadisten de anlaşıldığına göre, insanın başarı ve mutluluğu, ancak aklını çalıştırması ve onu iyi yerde kullanması ölçüsünde olacaktır. ³⁵

Yine Hz. Peygamber'in, her çağda Allah'ın, müslümanlara dinin detayları ile ilgili hususlarda aydınlatması için müceddit göndereceğini ³⁶ bildirmesi de düşünce ve yeniliğe O'nun ne kadar önem verdiğinin delilidir. Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel (R)'i Yemen'e hakim olarak gönderirken sorduğu sorulara verdiği cevaplardan memnun kalmış ve onun

başarılı olacağını belirtmiştir. Zira o, Kitap ve sünnette bulamadığı bir hükmü ichtihadı ile vereceğini söylemişti. ³⁷ İctihad, aklını kullanmakla gerçekleştirilir.

Kaynaklarda Hz. Peygamberden, tefekkürün önemini belirten ve tefekkür edilmesini emreden birçok hadis nakledilmektedir. Örnekler:

"Bir saat tefekkür, bir yıl ibadet (nâfile)ten hayırlıdır." ³⁸

"Allah'ın yaratıkları üzerinde tefekkür ediniz; zatı hakkında tefekkür etmeyiniz. Zira siz, O'nun zatının mâhiyetini bilemezsiniz." ³⁹

"Allah'ın eserleri üzerinde tefekkür ediniz; zatı hakkında tefekkür etmeyiniz." ⁴⁰

Bu hadislerden, Kur'an'ın müfessiri olan Hz. Peygamber'in tefekküre verdiği ehemmiyetin büyüklüğünü anladığımız gibi, aynı zamanda yüce Allah'ın zatı ve mahiyeti hakkında düşünmememiz gerektiğini, aksine, yaratmış olduğu eserleri üzerinde düşünerek O'nun kemal sıfatlarıyla muttasıf ve noksan sıfatlardan münezze bir yaratıcı olduğunu anlıyoruz.

Her fırsatta ayetlerin manaları üzerinde tefekkür edilmesinin gereğini vurgulayan Hz. Peygamberin, Alü İmran, 3/190. ayeti hakkındaki ifadesi de çok ilginçtir. Daha önce de belirtildiği gibi bu ayette: "Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akl-ı selim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır", buyurulmaktadır. Hz. Peygamber, bu ayetin hedef gösterdiği hususları düşünmeyen ve onlardan yararlanamayan düşüncesiz kişinin durumunu şöyle dile getirmektedir: "Bu ayeti kırâat edip (okuyup) te manasını düşünmeyen basiretsizlere yazıklar olsun." ⁴¹ Dikkat edilirse, bu ifadede, ayetlerin içine aldığı manaları anlamaya çalışmadan okumanın, okumak bile olamayacağı, ağzında gevelemek olduğu anlaşılmaktadır. Bu söz, tefekkür etmeyenler hakkında ne kadar şiddetli bir tehdittir. Demek ki, matlup olan, sadece bu ayetleri okumak değil, aynı zamanda onlar üzerinde düşünmek, muhakemeler yürütmek ve onlardan ibret almaktır. ⁴²

Yüce Allah, Hz. Peygamber'e: "İnsanlara, kendilerine indirileni

açıklaman için sana da Kur'an'ı indirdik. Umulur ki düşünüp anlarlar" 43, hitabı ile Rasûlüllah'ın görevinin ilahî emirleri beşeriyete anlatmak olduğunu beyan etmiştir. Gerçekten O da bu vazifeyi hakkıyla yapmıştır. Ancak, Hz. Peygamber'in muhatapları Kur'an'ın manasını büyük çapta anlıyorlardı. Bu sebeple O, kendisine bir soru sorulduğunda veya ihtiyaç hasıl olduğunda ayetlerin manasını açıklıyordu. Bir anda Kur'an'ı sahabeye tamamen öğretmeye teşebbüs etmiyordu. Onun tefsirini lüzum gördükçe ve azar azar yapıyordu. Geri kalan büyük kısmının manasını, sahabenin, üzerinde düşünerek anlamalarını tavsiye ediyordu. Nitekim, Abdullah İbn Abbas hakkında: "Allahım, onu dinde fakih yap ve ona te'vili öğret", 44 diye dua etmiştir. Hz. Peygamber'in bu duası kabul edilmiş; İbn Abbas, Rasûlüllah'dan öğrendiklerinin dışındaki pek çok bilgiyi, Kur'an üzerinde tefekkür ederek, aklını kullanmak suretiyle elde etmiştir. Kendisi, hem sahabîler arasında en büyük bir müfessir ve hem de dirayet tefsiri konusunda da önder kabul edilir. 45

Hz. Aişe'den gelen rivayete göre, "Hz. Peygamber, Kur'an-ı Kerimden ancak az sayıdaki ayetin manasını tefsir ediyordu." 46 İbn Mes'ûd ve Ebu Abdirrahman'dan gelen rivayetlere göre, sahabe, Kur'an'ın manasını azar azar öğreniyorlardı; mesela, Kur'andan on ayeti öğrendikleri zaman, onların manalarını tam kavramadan ve hükümlerini tatbik etmeden başka ayetlere geçmezlerdi. 47 Demek ki, Kur'an üzerinde enine boyuna düşünürler, manasını kafa ve kalplerine iyice yerleştirirler; kesinlikle, anlamadan sadece dilleriyle okuyup geçmezlerdi. Hz. Peygamber, Kur'an'ı yalnız okuyup geçen, onun esprisini özüne ve rûhuna sindiremeyenleri kınamış ve böyle bir davranışın zarar ve tehlikesine işaret etmiştir. Hz. Peygamber bu konu ile ilgili olarak şöyle büyümüştür: "İçinizde öyle gruplar türeyecektir ki, siz, onların namazları yanında namazlarınızı, oruçları yanında oruçlarınızı, amelleri, işleri yanında kendi işlerinizi basit ve küçük göreceksiniz. Onlar Kur'an da okuyacaklardır. Fakat onların okuduğu Kur'an'ın feyzi, boğazlarından aşağıya geçmiyecektir. Yani onlar, bu yüce kitabın inceliklerini, rûhunu gereği gibi anlayamayacak, onun manasını kafalarına ve kalplerine yerleştirip ondan yararlanamayacaklardır. 48 Onlar, okun avı delip geçtiği

gibi dinden çıkacaklardır." 49 Burada, kastedilen dinin ne olduğu ve ondan çıkanların kimler olabileceği hususlarındaki münakaşalara girilmeyecektir. Ancak, Kur'an üzerinde tefekkür edilmemesinin, onun hedeflediği yönleere gidilmeye çalışılmamasının çok büyük zararlar getirebileceği ve tehlikeli sonuçlar doğurabileceği hususlarına işaretlerle yetiniyoruz.

Tefekküre büyük değer veren Hz. Peygamber'in, Kur'an anlayışını iyi kavrayan sahâbenin ileri gelenleri, Kur'an'ı daima düşünme düşünme, yavaş yavaş okumuş ve ezberlemişlerdir. Meselâ, Abdullah b. Ömer (R), Bakara suresini 8 yılda ezberlemiştir. 50 Aslında İbn Ömer, hafızası ve muhakemesi güçlü bir zattır. İsteseydi, bu sureyi kısa zamanda ezberlerdi. Ne var ki o, okuduğu her şeyi düşünerek ve anlayarak okuyan bir sahâbîdir. Bu konudaki örnekler çoktur. burada bu kadarla yetinerek, mealleri verilen ayet ve hadislerin genel olarak ifade ettiği manaları kısaca değerlendireceğiz.

Tefekküre büyük önem veren Kur'an-ı Kerim, kısa zamanda insanları körü körüne putlara tapmaktan uzaklaştırmış ve doğru düşünme alışkanlığı kazandırmıştır. Bunu sağlamak için insanın, hem Kur'an üzerinde düşünmesi ve hem de diğer varlıkları incelemesini emir ve tavsiye etmiştir. Kur'an, kişinin düşünce ufkunu geliştirmek için, hem akıl ve kalbine, hem de duyularına hitabetmiş, onları kullanmasının yararlarını bildirmiştir. Mücerred şeylerle meşgûl olmaktan çok, müşahhas yaratıklara bakması ve onlardan ders ve ibret almasını beyan etmiştir. Hattâ, kâinatı, yeri, gökleri ve onların içindekileri kendisinin yararına verdiğini açıkça belirtmiştir. 51

İşte bu gösterilen esaslar ışığında hareket eden insanlar, prensipli düşünme melekesi elde etmiş ve hür düşüncenin verdiği güçle, her türlü bâtil inançlardan ve taklitten kurtulmuş, tahkiki ve istidlâlî imana kavuşmuştur. Daima aklını kullanan ve planlı bir hayat yaşayan insanlar, birden bire maddî ve manevî sahalarda ilerlemiş ve bir asr-ı saadet (mutluluk çağı) meydana getirmişlerdir. Bu çağ, Hz. Peygamber ve sahâbîlerinin devridir. Bu asırdan sonra da yükselme gelişerek devam

etmiştir.

On dört asırdan beri müslümanlar, Kur'an'ın telkîn ve teşvik ettiği tefekkür, ilim ve çalışmayı büyük çapta tahakkuk ettirmişlerdir. İslâm âleminde çağlar boyunca pekçok alim, mütefekkir ve sanatkâr yetişmiş, İslâm medeniyeti kurulmuş, dünya ilim ve medeniyetine önemli hizmetler yapılmıştır. Halen, başka milletlerin takdirini kazanan tabipler, mîmarlar ve devlet adamları yetişmiştir.

İşte bütün bunlar, Kur'anın ısrarla üzerinde durduğu ve Hz. Peygamber'in derin bir vukuf ve hassasiyetle hayata geçirdiği tefekkür ve tezekkürün ürünüdürler.

Ne yazık ki, son asırlarda aynı prensiplere önem verilmemiş, ezberciliğe kayılmıştır. Bu yüce Kitap sanki, yalnız ölümler için okunan kelammış gibi algılanmış, sonuçta da, maddî ve manevî yönlerden geri kalınmıştır. İstiklal Marşı Şâirimiz Mehmet Akif Ersoy bu durumu şöyle dile getirmiştir:

Ya açar Nazm-ı celîl'in, bakarız yaprağına;

Yahud üfler, geçeriz bir ölünün toprağına.

İnmemiş hele Kur'an bunu hakkıyla bilin,

Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için. 52

Şurası hepimizi sevindiren bir husustur ki, son zamanlarda İslâm dünyasında yeniden bir uyanma başlamıştır. Kur'an-ı Kerim, yeni bir anlayış ile ele alınıp değerlendirilmektedir. Onun tefekkür emrine dönüş ve yöneliş vardır. Ancak bu hareket yeterli değildir. Mutlaka, Kur'an'ın tefekkür ve tedebbür tavsiyesine her müslüman uymalıdır; en azından bu konudaki çalışmalara maddi ve manevi yönlerden yardımcı olmalıdırlar.

Sonuç:

Kur'an tetkik edilince görülür ki, onda tefekkür, düşünme, planlı hareket etme ve çalışma ile ilgili pek çok ayet vardır. Bu yüce Kitap, insanın, aklını kullanarak hayatını tanzim etmesini bildirmektedir. Dünyada başarılı ve huzurlu, ahirette de mutlu olmasının şartının Kur'an'ın

öngördüğü şekilde tefekkür etmek olduğu Hz. Peygamber tarafından da açıklanmaktadır. Bu durumda yapılacak şey, Kur'an-ı Kerim'i, anlamadan, üzerinde hiç düşünmeden okuyup geçmek değil, onu anlayarak okumak ve hedef gösterdiği hususları, düşünce düşünce araştırıp incelemektir. Çağın değişen ve gelişen şartları, Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasında amil olmaktadır.

DİPNOTLAR :

- 1- Arâf, 7/179.
- 2- Alak, 96/1-5.
- 3- Geniş bilgi için bkz.: Haydar Bammat, *Vsages de L'İslam*, Payot Lausanne, Paris 1958, page: 43-99 vd; Terc. Bahadır Dülger, *İslamiyetin Manevi ve Kültürel Değerleri*, Ankara 1963, 51 vd.
- 4- Muhammed Abdülazim ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an*, Mısır 1372/1952, I, 474, 475.
- 5- Zümer, 39/15; Hacc, 22/21.
- 6- Ezherî, *Tehzibü'l-Lüğa*, Mısır ts. 10, 203; Râğıb, *Müfredât*, ts., 398; Nihat Keklik, *Felsefenin İlkeleri*, İstanbul 1982, 158; Yusuf Şevki Yavuz, *Kur'an-ı Kerim de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, Bursa 1983, 48. Tefekkürün Fransızca anlamları için bkz.: *Philosophie*; Grand LAROUSSE Encyclopedique, Paris 1963, XIII, 423 vd.; Paul Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique Langue Française*, Paris 1963, V, 309,309; Emile Litré, *Dictionnaire de le Langue Française*, Gallimard/Hachette, Paris 1957, V, 1820, 1821; *Raisonner* için bkz.: Garand LAROUSSE, IX, 1013, 1014; Robert, IV, 765-770. *Pensée* için bkz. IX, 311, 312; Robert, V, 235; E. Litré, V, 1668 vd.
- 7- Râğıb, a.g.e., 517.
- 8- Y.Ş. Yavuz, a.g.e., 48.
- 9- Tantavî, *el-Cevâhir fi Tefsiri'l-Kur'an*, Mısır 1350/193, I, 3. Krş: Ethem Ruhi Fiğlalı, *İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara 1990,21.

- 10- Nahl, 16/44.
- 11- Sâd, 38/29.
- 12- Muhammed, 47/24.
- 13- Mü'minûn, 23/68.
- 14- Alü İmran, 3/7.
- 15- Kamer, 54/17, 32.
- 16- Fahrüddin er-Râzî, Mefatihu'l-Gayb, İstanbul 1257/1841, 2, 598; Muhammed Hudarî Bey, Usûlü'l-Fıkh, Mısır 1962, 141; M.H.Yazır (Elmalılı), Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1935, 1, 29.
- 17- Taberi, Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an, Mısır 1954, I, 191; Mustafa Çetin, Kur'an-ı Kerim'i Anlama Usûlü, İzmir 1980, 121.
- 18- Elmalılı, a.g.e., Mukaddime, 16.
- 19- Ahmed Emin, Fecru'l-İslam, Mısır, 1965, 196.
- 20- Mustafa Reşit Belgesay, Kur'an Hükümleri ve Modern Hukuk, İstanbul 1963, 113.
- 21- Bakara, 2/219.
- 22- Bakara, 2/266.
- 23- Alü İmran, 3/190.
- 24- En'âm, 6/50.
- 25- A'raf, 7/184.
- 26- A'raf, 7/185.
- 27- Rûm, 30/8.
- 28- Rûm, 30/9.
- 29- Rûm, 30/21.
- 30- Rûm, 30/24.
- 31- Rûm, 30/50.
- 32-Târık, 86/6.

- 33- Ankebût, 29/43.
- 34- Ebu Abdillâh Muhammed, el-Hakimü't-Tirmizi, Nevadiri'l-Usûl fi Ma'feti Ehadisi'r-Rasûl, İstanbul 1293/1876, 241.
- 35- Ahmed Hamdi Akseki, İslâm, İstanbul 1966, 329.
- 36- Ebû Dâvûd, Sünen, Mısır 1952, 2, 428; İbn Kayyim el-Cevziyye, İlâmü'l-Muvakkîin an Rabbi'l-Alemin, Dihli 1313/1895, 1, 251. Müceddit: Bir şeyi yenileyen demektir. Din konusunda ise: Zamanın şartlarına göre, dinin teferruâtı ile ilgili hususlarından bazılarını yeniden anlaşılır hale getirerek dinamizm sağlayan kişidir.
- 37- Ebû Dâvûd, a.g.e., 2,272; Mansur Ali Nâsif, et-Tâcu'l-Câmiu li'l-Usul fi Ehadisi'r-Rasul, Mısır 1351/1932,3,59. Krş: İbn Sa'd, Kitabu't-Tabakati'l-Kebir, Leiden 1322/1906,2,107; İbn Kesir, Tefsir, Kahire 1953, 1,3.
- 38- Aclûnî Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs, Kahire, ts., 1, 370.
- 39- Suyutî, el-Camiu's-Sağır, Mısır ts., 1, 136; Aclûnî, a.g.e., 1, 371.
- 40- Suyutî, a.g.e., 1,136.
- 41- İbn Kesir, Tefsir, 1, 440.
- 42- Taberi, Tefsir, IV, 209; Akseki, a.g.e., 327.
- 43- Nahl, 16/44.
- 44- Buhârî, a.g.e., 1,45; IV, 217; Tabakatu İbn Sa'd, 2, 120; Kurtubî, Tefsir, Mısır 1967, 1, 33.
- 45- Mustafa Çetin, a.g.e., 112 vd.
- 46- Taberi, Tefsir, 1, 37, Arthur Jeffery, Mukaddemetân, Mısır 1954, 263; İbn Kesir, Tefsir, 1, 6.
- 47- Taberi, Tefsir, 1, 35, 36. Krş.: Serahsî, Mebsût, Mısır 1331/1915, Beyrut, 1, 199, 200.
- 48- Kastallanî, İrşadü's-Sârî, Mısır 1307/1889, 7, 476; Aynî, Umdetü'l-Karî, İstanbul 1308/1890, 9, 350.
- 49- Buhârî, a.g.e., 4, 166,6,115.

50- Suyûtî, İtkan, 2, 179.

51- Bakara, 2/164; Ra'd, 13/2; İbrahim, 14/33.

52- M.A.Ersoy, Safâhât, İstanbul 1989, 225 (Süleymaniye Kürsüsünde "Çin ve Mançuryada", ikinci kitap.)

Tefekkürle ilgili ayetlerin geniş manaları için bkz.: Matürîdî, Te'vilâtü Ehli's-Sünne, Topkapı/Medine, No: 180, varak: 639b, 640a; Taberî, Tefsîr, 26,57,58; Zemahşeri, el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil, Beyrut 1306/1986.1, 402-404; F.Razî, Mefatihü'l-Gayb (yeni) Tahran ts., 7, 58-60; Alûsî, Rûhu'l-Maânî, Beyrut ts., 23/189; Kasımî, Mehasinu't-Te'vîl, Mısır ts., 10, 3812; Tûsî, et-Tibyân fi Tefsiri'l-Kur'an, Dâru ihyai't-Türâsi'l-Arabi, ts., 8,558; et--Tabrasî, Mecmau'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, Tahran 1390/1966,9,104; Kurtubî, el-Cami li Ahkami'l-Kur'an, Kahire 1387/1967, 14,8,9; Muhammed Abdüh-M.Reşid Rıza, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim (el-Menar), Mısır 1366/1946, 3,70; Muhammed Hüseyin et-Tabatabaî, el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an, Menşûrâtu Cemââü'l-Müfessirin, Kum ts., 16, 157,158; Süleyman Ateş, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tesiri, İstanbul 1990, 7,11; Şevkânî, Fethu'l-Kadir, Mısır 1383/1964, 1,163, Akıl ve düşünce ile ilgili geniş bilgi için bkz: Watt (terc.: Ethem Ruhi Fığlalı) İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, Ankara 1981; Mehmet Aydın, Din Felsefesi, İzmir 1987; M.Horten, Felsefe, İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1945, 4,540-546; Baron Carra De Vaux, Les Penseurs de L'İslam, Paris 1921, I-IV. Süleyman Hayri Bolay, Akıl, İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1989, 2, 238-242; Yusuf Şevki Yauz, a.g.e., 2, 242-246.

الملخص

ان الله تعالى خلق الانسان و وهب له العقل و فضله على الآخرين به . انه يخاطب العقلاء دائماً . ان القرآن هو آخر رسالة بعث بها الى الانسانية . و في القرآن الكريم مئات من الآيات التي تتعلق بالتفكير والتعقل .

و على ضوء القرآن الكريم هذا قام النبي (ص) و اصحابه (ر) بانقلاب عظيم ، فجعلوا زمانهم "عصر السعادة" و من تبعهم من المسلمين اكملوا نظام التفكير و سبيل العمل و تقدموا و الفوا كتباً خالدة . و بهذا اضافوا شيئاً كثيراً الى علوم العالم و حضارته .

و للأسف الشديد نسي معظم المسلمين في الآونة الآخرة روح التفكير في القرآن الكريم و اتجهوا الى الحفظ بدون فهم معاني الكلام الالهي ولم يتعمقوا فيها . فتخلفوا نتيجة لهذا عن الشعوب الاخرى في ميادين العلوم التجريبية و الحضارية .

لقد بدأت في العالم الاسلامي اليوم نهضة علمية وهذا يسرنا جميعاً .

و كل املنا هو ان يقرأ المسلمون القرآن بتفكير و فهم و وعي و تدقيق و ان يطبقوا احكامه بدلا ان يقرأوه من غير فهم و بهذا الشكل يجب ان يكونوا نماذج صالحة لجميع شعوب العالم و ان يكونوا قدوة حسنة . و بمرور الايام سيتمكن المسلمون من فهم القرآن اكثر فأكثر ، و ذلك بقدر ما يتقدمون في شتى ميادين العلوم الاسلامية و الانسانية والتقنية .

الاستاذ المساعد

د. مصطفى جتین